

СУДОВА РЕФОРМА У КОНТЕКСТІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

В. СМОРОДИНСЬКИЙ
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

Судова влада – відокремлена гілка державної влади, що має монопольне право здійснювати правосуддя у державі, незалежність та ефективність якої є важливими умовами верховенства права і забезпечення прав людини у цивілізованому демократичному суспільстві. Проблема розбудови та реформування цієї влади в Україні є предметом перманентного теоретичного дискурсу та практичної діяльності великої кількості українських і зарубіжних науковців, чиновників, громадських діячів та інших зацікавлених осіб упродовж останніх 25-ти років, тобто усєї сучасної вітчизняної історії. Нагадаємо, що перша Концепція судово-правової реформи була затверджена Постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. № 2296-ХІІ і, за винятком деяких тоді ще не відомих вітчизняному правознавству термінів та юридичних конструкцій, мало чим відрізнялася від сучасного бачення судової реформи. Утім, реальна ефективність державної діяльності з реформування судової системи (як відношення соціально значущого результату цієї діяльності до витрат і зусиль, спрямованих на його досягнення) виявилася дуже низькою. Довгий, тернистий та, як іноді здається, нескінченний шлях розбудови судової влади та реформування вже розбудованого є, фактично, відбиттям головних рис і властивостей шляху України до європейської цивілізації та її універсальних цінностей. Адже в когорті засадничих ідей, що вплинули на європейську цивілізацію й сформували її теперішнє обличчя, одне з найпочесніших місць займає саме ідея судової влади, без реального втілення якої мета розбудови правової державності (впровадження верховенства права у щоденне буття політичної нації) є недосяжною [1, 46–70].

В історії світової, передовсім західної, правничої думки від давніх часів до сучасності простежується наступність ідей судової влади, її визначальних функцій та принципів здійснення, суспільно корисного характеру суддівської діяльності, проглядається якісний розвиток ідей про світську природу цієї влади, спочатку суто функціональну, а пізніше й організаційно-правову її відокремленість від діяльності інших державних інститутів. У працях видатних мислителів минулого виявляються її значущість для суспільного розвитку й вирішення соціальних конфліктів, необхідність її легалізації та легітимації, узгодженості з правом [2].

© В. Смородинський, 2016

Так, розв'язанню надзвичайно актуальної для сучасної вітчизняної практики проблеми розбудови незалежної та ефективної судової системи присвячені, зокрема, статті «Федераліста», авторами яких є американські конституціоналісти А. Гамільтон, Дж. Медісон та Дж. Джей. На думку А. Гамільтона, суди ніколи не становитимуть загрози для загальної свободи народу, проте можуть бути дуже небезпечними в союзі з будь-якою з інших гілок влади, від якої повсякчасно ризикують зазнати утиску, залякування та впливу внаслідок своєї природної слабкості. Перешкоду цій небезпеці науковець вбачає у встановленні системи забезпечення незалежності судів. До неї входять: незмінюваність суддів (довічне здійснення ними своїх повноважень за умови їх бездоганної поведінки під час перебування на суддівській посаді) та належна оплата їхньої праці. Цілковита незалежність судів є особливо важливою для реалізації ними права визнавати нечинними акти законодавчої влади через їхню невідповідність конституції. Проте з цього не випливає висновок про верховенство судової влади над законодавчою. А. Гамільтон наголошує, що це право означає лише, що влада народу є вищою за обидві, і там, де воля законодавчого органу, висловлена в його законах, суперечить волі народу, висловленій у конституції, судді мають керуватися не законами, а конституцією. Саме це право надає можливість розглядати суди як «бастіони обмежувальної конституції проти зазіхань законодавчої влади» [3, 392–395].

Окреме місце в цій історії займає доктрина судового конституційного контролю. Ідею саме судового конституційного захисту прав людини державознавці висували ще у XVIII–XIX ст. (абат Сійєс, Р. фон Моль, Р. фон Ієрінг, Л. Дюгі та ін.) [4, 229–252]. Проте лише Г. Кельзен у працях «Загальне вчення про державу» та «Судова гарантія Конституції (конституційна юстиція)» обґрунтував необхідність створення конституційного суду як окремого, єдиного органу конституційної юстиції для судового захисту конституції. На думку мислителя, конституційний суд є необхідним, щоб вирішувати конфлікти між вищими державними органами щодо їхньої компетенції й визнавати видані ними юридичні акти недійсними в разі їх невідповідності конституції. Водночас він є чинником політичної стабільності, захисником демократичних принципів. Адже сутністю демократії є не всевладність більшості, а постійні домовленості між парламентською більшістю та меншістю. Сама загроза запиту до конституційного суду є достатнім інструментом, який не дає змоги більшості порушити неконституційним чином юридично захищені інтереси. Це дає можливість, зрештою, запобігти диктатурі більшості, яка є не менш загрозливою для суспільної згоди, ніж диктатура меншості [5, 392–395]. Загалом саме це й визначає унікальне місце та призначення конституційного суду в національному механізмі впровадження й ефективного захисту демократичних цінностей.

У наш час ідея судової влади, її високої соціальної значущості, суддівської незалежності та безсторонності практично втілюється не лише в національних конституційних актах і чинному законодавстві, а й у міжнародних документах. Так, резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) від 29 листопада 1985 р. та 13 грудня 1985 р. схвалені Основні принципи незалежності судових органів (закріплено 20 основних принципів), резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р. № 2006/23 схвалено Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня

2006 р. (визначено такі показники етичної поведінки суддів, як незалежність, об'єктивність, чесність і непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність та старанність; закріплено принципи, що відповідають цим показникам та правила їх застосування). Рада Європи у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (далі – Конвенція) проголошує право на справедливий суд, відповідно до якого, зокрема, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Детальне й динамічне тлумачення цієї норми Конвенції міститься у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), які є важливим джерелом українського права та чинником реформування національної правової системи.

Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) у Доповіді про верховенство права, схваленій на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р., та Контрольному переліку питань для оцінки додержання верховенства права, прийнятому на 106-му пленарному засіданні 11–12 березня 2016 р., визначила доступ до правосуддя, представленого незалежними, безсторонніми судами, як один з обов'язкових елементів понять «верховенство право» та «правова держава», які є не лише формальними, а й субстантивними чи матеріальними. Венеційська Комісія, зокрема, зазначила, що роль судівництва є істотно важливою в державі, заснованій на верховенстві права. Судівництво є гарантом справедливості – основоположної цінності у державі, керованій правом. Воно має бути незалежним і безстороннім (неупередженим). Незалежність означає, що судівництво є вільним від зовнішнього тиску і не контролюється іншими гілками влади, особливо виконавчою. Ця вимога є невід'ємною частиною основоположного демократичного принципу поділу влади. Судді не повинні зазнавати політичного впливу чи маніпуляції. Безсторонність означає, що судівництво – навіть за зовнішніми ознаками – не видається упередженим щодо результату справи [6]. ЄСПЛ виокремлює чотири елементи незалежності суддів: спосіб призначення, термін повноважень, наявність гарантій проти зовнішнього тиску – зокрема, з бюджетних питань – і те, чи сприймаються судові органи як незалежні та безсторонні (легітимність судової влади – складова, яка, на жаль, завжди залишається поза увагою вітчизняних реформаторів, і недооцінка якої зводить нанівець результативність усіх зовнішньо привабливих та прогресивних проєктів). Комісія, зокрема, зазначає, що наявність достатньої кількості ресурсів є обов'язковою умовою для забезпечення незалежності судових органів від державних установ та приватних осіб, із тим, щоб судові органи могли чесно й ефективно виконувати свої обов'язки, зміцнюючи тим самим віру громадськості у справедливість та верховенство права. Можливість органів виконавчої влади урізати бюджети судової системи є одним із прикладів того, як фінансування судової системи може бути інструментом неналежного тиску. Незалежність окремих суддів від законодавчої та, особливо, від виконавчої гілки влади повинна бути забезпечена точно так само, як і незалежність судової системи загалом. Неупередженість судових органів повинна бути забезпечена як на практиці, так і в законодавстві. Класична формула, як вона виражена, наприклад, у судовій

практиці ЄСПЛ, така: «Правосуддя повинно бути не лише дієвим, а й наочним». Це передбачає як об'єктивну, так і суб'єктивну неупередженість. Сприйняття з боку суспільства може допомогти в оцінці того, наскільки судові органи неупереджені на практиці. Важливим засобом боротьби з корупцією є декларування доходів та майна, адже воно може висвітлити конфлікт інтересів і спонукати до перевірки джерел незвичайних доходів. Судові органи не повинні сприйматись як далекі від народу й бути оповитими таємницею. Наявність, зокрема в мережі Інтернет, чіткої інформації про те, як звернутися до суду, є одним зі способів забезпечити ефективний взаємозв'язок громадськості з судовою системою. Інформація повинна бути легко доступною для всіх, зокрема й уразливих груп населення, а також надаватися на мовах національних меншин і мігрантів. Суди нижчих інстанцій повинні бути добре розподілені територією країни, а приміщення судів – легкодоступні [7].

Усі зазначені вимоги міжнародних інституцій до легальності та легітимності судової влади, що разом визначають її правовий характер у демократичній державі, мають бути враховані в новому етапі вітчизняної судової реформи, який започатковано прийняттям законів України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів». Ці закони є нормативною базою фактичного перезавантаження національної судової системи, оновлення її на принципах незалежності та добросовісності суддів. Першим етапом такого оновлення є створення нового Верховного Суду – найвищого суду в системі судоустрою України (ст. 125 Конституції України), який забезпечує сталість та єдність судової практики (ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Судова практика є найважливішим для суспільства й найвагомішим для національної правової системи видом публічної юридичної практики. Її традиції мають глибоке історичне коріння. Саме на основі судової практики, що бере свій початок ще від первісного ладу, склалися уявлення про справедливість. Зміст повторюваних судових рішень став згодом безпосередньо використовуватися у процесі законотворчості.

Судова практика являє собою сукупність практичної діяльності суддів зі здійснення правосуддя, осмисленого й накопиченого за її наслідками досвіду вирішення певних категорій судових справ, результатів аналізу та узагальнення цього досвіду. Зазвичай під судовою практикою розуміють саме усталену практику вирішення судами певних справ, застосування певних норм матеріального та процесуального права, що визначається судами вищих інстанцій як зразок шляхом прийняття відповідних рішень у конкретних справах та/або видання загальних письмових рекомендацій нижчим судам. В Україні такі рекомендації офіційно оформлюються у вигляді постанов та інших актів, що видаються Верховним Судом, а до його формування – також вищими спеціалізованими судами. Водночас аналіз та осмислення судового досвіду вирішення справ може міститися у наукових статтях, монографіях, а також у науково-практичних коментарях до законодавства, укладених з урахуванням судової практики його застосування.

Основною функцією судової практики є правозастосовна. Завдяки діяльності суду зі здійснення правосуддя відбувається поширення правових норм на

конкретні життєві обставини. Судовій практиці властива також інтерпретаційна функція, яку виконують суди з метою належного застосування норм права, а Конституційний Суд України – також як окреме повноваження тлумачення Конституції України. Слід також вказати на величезне значення систематичного узагальнення судової практики для виявлення застарілості тих чи інших законів та необхідності подальшого розвитку законодавства (сигнально-інформаційна функція).

Актуальною є наукова проблема визнання за вітчизняною судовою практикою правотворчої функції. Під судовою правотворчістю в умовах романо-германської системи розуміють діяльність судів із: 1) ухвалення судових рішень, у яких шляхом тлумачення правовим нормам надається нове значення (створення так званих «прецедентів тлумачення»); 2) фактичного скасування чинних нормативно-правових актів або їхніх частин шляхом визнання їх неконституційними або незаконними (так звана «негативна правотворчість»).

В Україні питання судової правотворчості є дискусійним. Офіційно українське право не визнає ані судового прецеденту, ані судової правотворчості як свого джерела. Водночас їх наявність усе частіше визнає юридична наука. Законодавство ж визнає обов'язковим джерелом українського права лише один вид прецедентів – рішення ЄСПЛ. Утім, у багатьох країнах романо-германської правової системи визнається доктрина «сталості юриспруденції», яка вимагає від судів дотримуватись усталеної судової практики як важливого чинника єдності судової системи загалом. Як зазначає професор конституційного права Фрайбурзького університету (Німеччина) Т. Вюртенбергер, у демократичній правовій державі судова гілка влади має легітимні повноваження добудовувати писане право (якщо воно має прогалини) й при цьому прив'язуватися до соціальних, економічних або політичних змін, а також змін у панівних уявленнях відповідної спільноти щодо питань справедливості. Адже у правовій державі з чітким поділом влади судочинство має два завдання: з одного боку, забезпечити правильний пошук та виконання чинного права, а з другого – добудовувати право за допомогою тлумачення та суддівського права (судової правотворчості) [8, 160–168; 9].

Слід визнати, що правотворча функція притаманна й вітчизняним судам, водночас вона є не основною, а додатковою, похідною від правозастосовної та інтерпретаційної функцій, реалізується судами під час заповнення прогалин у законодавстві («добудови права»), вибору між різними варіантами тлумачення норми, визнання у межах своєї компетенції нормативно-правових актів або їх окремих частин неконституційними (конституційне повноваження Конституційного Суду України) або незаконними (в порядку адміністративного судочинства), що призводить до втрати ними чинності, а отже, до певних змін у правовому регулюванні («негативна правотворчість»).

Оскільки реформування судової системи є обов'язковою умовою розбудови сучасного цивілізованого суспільства та правової держави, демократичні принципи діяльності судових органів необхідно впроваджувати в Україні. Лише незалежна, високопрофесійна, добросовісна й ефективна судова влада здатна примусити державу та її інститути відмовитися від права сили на користь сили права, його верховенства, а суспільство – повірити у безповоротність цієї відмови та забезпечити її сталість цивілізованими засобами соціальної активності.

ті. Зрозуміло, що йдеться не про майстерну, проте штучну формальну імітацію, а про реальні змістовні реформи на плідному природному ґрунті світового теоретичного та практичного досвіду у поєднанні з національною наполегливістю та вимогливістю.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Правосуддя*: філософське та теоретичне осмислення : колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода та ін. ; відп. ред. В. С. Бігун. – К. : Реферат, 2009. – 316 с. – (Бібліотека Міжнар. часопису «Проблеми філософії права»).
2. *Смородинський В. С.* Концепт правосуддя в західній правовій традиції / В. С. Смородинський // *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Шостого всеукр. «круглого столу»* (м. Львів, 3–4 грудня 2010 р.). – Л. : Край, 2010. – С. 577–588.
3. *Федераліст*: коментар до Конституції Сполучених Штатів / А. Гамільтон, Д. Медісон, Д. Джей ; пер. з англ. – К. : Сфера, 2002. – 492 с.
4. *Шевчук С.* Основи конституційної юриспруденції / С. Шевчук. – К. : Український центр правничих студій, 2001. – 302 с.
5. *Кельзен Г.* Судебная гарантия Конституции (Конституционная юстиция) / Г. Кельзен ; пер. с фр. // *Право и политика*. – 2006. – № 8. – С. 5–14; № 9. – С. 5–18.
6. *Мірило* правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist : пер. з англ. С. Головатого. – USAID, 2017. – 163 с.
7. *Денисенко Л.* Бути суддею: професія чи покликання / Л. Денисенко, О. Сироїд, І. Фадеева, О. Шаповалова. – К. : Національна школа суддів України, Проект USAID «Справедливе правосуддя», 2015. – 215 с.
8. *Юридична деонтологія* : підручник / С. П. Погребняк, О. О. Уварова, Г. О. Христова та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 248 с.
9. *Погребняк С. П.* Судова практика: поняття та функції / С. П. Погребняк, О. О. Уварова // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. – 2004. – № 9. – С. 47–59.

REFERENCES

1. *Pravosudda: filosofsk'e ta teoretychne osmyslenna* [Justice: Philosophical and Theoretical Understanding], Kyiv: Referat, 2009, 316 p.
2. *Smorodynskiy V. S. Kontsept pravosudda v zahidniy pravoviy traitsiyi* [Concept of justice in Western legal tradition], *Antropologiya prava: filosofskiy ta yurydychniy vymiry (stan, problemy, perspektyvy): statti uchastnykiv Shostogo vseukr. «kruglogo stolu»* (m. L'viv, 3-4 grudnya 2010 r.), Lviv: Kray, 2010, pp. 577–588.
3. *Federalist: kommentar do Kostytutsiyi Spoluchennyh Shtativ* [The Federalist: A Commentary on the Constitution of the United States], Kyiv: Sfera, 2002, 492 p.
4. *Shevchuk S. Osnovy konstytutsiynoi yurisprudentsiyi* [Fundamentals of constitutional jurisprudence], Kyiv: Ukrainskyi tsentr pravnychyh studiy, 2001, 302 p.
5. *Kelsen H. Sudebnaya garantiya Konstitutsiyi (Konstitutsionnaya yustitsiya)*, *Pravo i politika*, 2006, no. 8, pp. 5–14; no. 9, pp. 5–18.
6. *Mirylo pravovladda. Komentar. Glossariy. Rule of Law Checklist* [Rule of Law Checklist. Commentary. Glossary], USAID, 2017, 163 p.
7. *Denysenko L., Syroid O., Fadeeva I., Shapovalova O. Buty suddeyu: professiya chy poklykanna* [Be a judge: profession or mission], Kyiv: Natsionalna shkola suddiv Ukrainy, Proekt USAID «Spravedlyve pravosudda», 2015, 215 p.
8. *Yurydychna deontologiya: pidruchnyk* [Legal deontology: textbook], Kharkiv: Pravo, 2014, 248 p.

9. Pohrebnyak S. P., Uvarova O. O. Sudova praktyka: ponatta ta funktsiyi [Court practice: Concept and Functions], *Byulleten Ministerstva yustitsiyi Ukrainy*, 2004, no. 9, pp. 47–59.

Смородинський В. С. Судова реформа у контексті верховенства права
Анотація. У статті досліджуються проблеми реформування вітчизняної судової системи, набуття нею необхідних і достатніх ознак судової влади – передовсім, незалежності, легальності та легітимності. Судова влада розглядається як відокремлена гілка державної влади, що має монопольне право здійснювати правосуддя у державі, незалежність та ефективність якої є важливими умовами верховенства права та забезпечення прав людини у цивілізованому демократичному суспільстві. Шлях розвитку такої влади є відбиттям головних рис її особливостей шляху України до європейської цивілізації та її універсальних цінностей. На прикладах становлення судової системи США та конституційної юстиції в Західній Європі наголошується на актуальності та значущості класичних доктрин судової влади, необхідності їх урахування у вітчизняній практиці. Висвітлюються засадничі умови незалежності суддів та принципи їх етичної поведінки, закріплені в міжнародних документах і практиці ЄСПЛ. Судова практика визначається як сукупність практичної діяльності суддів зі здійснення правосуддя, осмисленого й накопиченого за її наслідками досвіду вирішення певних категорій судових справ, результатів аналізу та узагальнення цього досвіду. У світлі судової реформи розглядається актуальна наукова проблема визнання за вітчизняною судовою практикою правотворчої функції. Під судовою правотворчістю в умовах романо-германської системи розуміється діяльність судів із: 1) ухвалення судових рішень, у яких шляхом тлумачення правовим нормам надається нового значення (створення так званих «прецедентів тлумачення»); 2) фактичного скасування чинних нормативно-правових актів або їхніх частин шляхом визнання їх неконституційними або незаконними (так звана «негативна правотворчість»). Реальне реформування судової системи, впровадження демократичних принципів діяльності судових органів визначається як обов'язкова умова верховенства права в Україні.

Ключові слова: судова влада, судова реформа, незалежність суддів та її елементи, легітимність судової влади, верховенство права, принципи етичної поведінки суддів, судова практика, судова правотворчість.

Смородинский В. С. Судебная реформа в контексте верховенства права
Аннотация. В статье исследуются проблемы реформирования отечественной судебной системы, обретения ею необходимых и достаточных признаков судебной власти – прежде всего, независимости, легальности и легитимности. Судебная власть рассматривается как обособленная ветвь государственной власти, обладающая монопольным правом осуществлять правосудие в государстве, независимость и эффективность которой являются важными условиями верховенства права и обеспечения прав человека в цивилизованном демократическом обществе. Путь развития такой власти является отражением основных черт и особенностей пути Украины к европейской цивилизации и ее универсальным ценностям. На примерах становления судебной системы США и конституционной юстиции в Западной Европе отмечается актуальность и значимость классических доктрин судебной власти, необходимость их учета в отечественной практике. Освещаются основные условия независимости судей и принципы их этического поведения, закрепленные в международных документах и практике ЕСПЧ. Судебная практика определяется как совокупность практической деятельности судей по отправлению правосудия, осмысленного и накопленного по ее результатам опыта решения определенных категорий судебных дел, результатов анализа и обобщения этого опыта. В свете судебной реформы рассматривается актуальная научная проблема признания за отечественной судебной практикой правотворческой функции. Под судебным правотворчеством в условиях романо-германской системы понимается деятельность судов по: 1) принятию судебных решений, в которых путем толкования правовым нормам дается новое значение (создание так называемых «прецедентов толкования»); 2) фак-

тической отмене действующих нормативно-правовых актов или их частей путем признания их неконституционными или незаконными (так называемое «негативное правотворчество»). Реальное реформирование судебной системы, внедрение демократических принципов деятельности судебных органов определяется как обязательное условие верховенства права в Украине.

Ключевые слова: судебная власть, судебная реформа, независимость судей и ее элементы, легитимность судебной власти, верховенство права, принципы этического поведения судей, судебная практика, судебное правотворчество.

Smorodynskiy V. Judicial Reform in the Context of the Rule of Law

Summary. In the article the issues of the reform of the domestic judicial system, the acquisition of its necessary and sufficient characteristics of the judiciary, – first of all, the independence, legality and legitimacy, are researched. The judicial branch is regarded as a separate branch of state power that has the exclusive right to administer justice in the state, the independence and effectiveness of which are essential conditions for the rule of law and the guaranteeing of human rights in a civilized, democratic society. The way of building such an authority is the reflection of the main features and peculiarities of Ukraine's path to the European civilization and its universal values. It is emphasized on the examples of the formation of the U. S. judicial system and constitutional justice in Western Europe the relevance and significance of classical doctrines of the judiciary, the need for their consideration in the domestic practice. The basic conditions of the judges' independence and the principles of their ethical conduct, enshrined in the international documents and practice of the ECHR, are revealed. Judicial practice is defined as a set of practical activities of judges in the administration of justice, the meaningful and accumulated due to its consequences experience of judgments in certain categories of court cases, the results of analysis and the generalization of this experience. In the light of judicial reform, the relevant scientific problem of recognition by the domestic judicial practice of lawmaking function is considered. Under the judicial lawmaking in the face of the Romano-Germanic law refers to the activity of the courts: 1) in judicial decision making, in which by the interpretation a new meaning to some legal norms is given (the creation of so-called «interpreting precedents»); 2) in the actual cancellation of the current normative legal acts or their parts by declaring them unconstitutional or illegal (so-called «negative lawmaking»). A real reform of the judicial system, the implementation of democratic principles of the judiciary, is defined as a prerequisite for the rule of law in Ukraine.

Key words: judiciary, judicial reform, judicial independence and its elements, legitimacy of the judiciary, rule of law, principles of ethical conduct of judges, court practice, judicial lawmaking.